

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА**

ІГНАТЕНКО ДАРИНА ЄВГЕНІВНА

УДК 81'373.7:[811.111/.112.2/.161.1/.161.2]

**ФРАЗЕОЛОГІЧНІ ОДИНИЦІ НА ПОЗНАЧЕННЯ ІНТЕНСИВНОСТІ
ДІЇ ТА СТАНУ В АНГЛІЙСЬКІЙ, НІМЕЦЬКІЙ,
РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ**

Спеціальність 10.02.17 – порівняльно-історичне
і типологічне мовознавство

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Вінниця – 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі романських мов і світової літератури факультету іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор філологічних наук, професор,
СЕНІВ Михайло Григорович
Донецький національний університет
імені Василя Стуса,
завідувач кафедри романських мов
і світової літератури

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор,
ІВАНИЦЬКА Наталя Борисівна
Вінницький торговельно-економічний
інститут Київського національного
торговельно-економічного університету,
завідувач кафедри іноземної філології та
перекладу

кандидат філологічних наук, доцент,
ПЯНКОВСЬКА Ірина Володимирівна
Центральноукраїнський державний
педагогічний університет імені
Володимира Винниченка
завідувач кафедри німецької мови та
методики її викладання

Захист відбудеться **«16» жовтня 2018 року** о 14⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 11.051.14 у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса за адресою: 21007, м. Вінниця, вул. Академіка Янгеля, 4, ауд. 238.

Із дисертацією можна ознайомитися в Науковій бібліотеці Донецького національного університету імені Василя Стуса за адресою: 21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.

Автореферат розісланий **«14» вересня 2018 р.**

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О. О. Залужна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Сучасне мовознавство характеризується антропоцентричним підходом до вивчення мовних явищ, пов'язаним, з одного боку, з подальшим розвитком структурної лінгвістики, моделюванням мовних одиниць, а з іншого, зі становленням таких напрямів, як когнітивна лінгвістика, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, зіставна лінгвокультурологія.

Пропоноване дослідження присвячене вивченню фразеологічних одиниць (далі – ФО), що позначають інтенсивність дії та стану в германських (англійській, німецькій) і слов'янських (російській, українській) мовах.

Фразеологічна інтенсивність (далі ФІ) визначається у роботі як певний ступінь вияву властивостей дій та станів, кількісна зміна яких відбувається у межах певної якості з відхиленням від норми (точки відліку) у бік їх підвищення (пор.: англ. *beat your brains out* 'дуже напружено думати над чимось тривалий час', нім. *Blut und Wasser schwitzen* 'надмірно напружуватися, працювати до знесилення', рос. *бежать во все лопатки* 'дуже швидко бігти', укр. *кров крижаніє у жилах* 'кому-небудь дуже страшно, моторошно, тривожно') або зменшення (пор.: англ. *move at a snail's pace* 'дуже повільно рухатися'; нім. *kriechen wie eine Schnecke* 'дуже повільно рухатися'; рос. *идти нога за ногу* 'дуже повільно йти'; укр. *лізти як той слимак* 'дуже повільно рухатися').

Категорія інтенсивності розглядалася у лінгвістиці в тісному зв'язку з категоріями дії та стану, дослідження яких виконувалися як на матеріалі окремих мов: (англійської – В. І. Коротіна, німецької – Т. В. Лубенцова, російської – Ю. С. Жакіна, В. І. Кемкін, української – Л. І. Дідун, О. М. Попенко, французької – О. А. Дубнякова та ін.), так і в зіставно-типологічному аспекті (Ш. Р. Басиров, І. Пете, З. Х. Раїмжонов, А. М. Трошкіна, І. М. Яковлева). Власне інтенсивність як лінгвістична категорія, а також мовні засоби її вираження були предметом розгляду у працях багатьох мовознавців (А. О. Антипової, Д. Болінджера, М. З. Гурко, В. Лабова, О. В. Саміліної, А. М. Трошкіної, І. І. Туранського, І. І. Убіна та ін.).

Актуальність обраної теми дисертаційної роботи пов'язана з загальною тенденцією сучасної лінгвістики до антропоцентричного вивчення мовних явищ. Комплексний зіставний аналіз ФО на позначення інтенсивності дії та стану в різноструктурних мовах із залученням широкого емпіричного матеріалу (словникового і текстового) досі не був об'єктом спеціального системного вивчення, що зумовлює актуальність пропонованого дослідження. Залишаються недостатньо вивченими і механізми системної взаємодії засобів різних мовних рівнів, що беруть участь у створенні фразеологічної інтенсивності. До того ж лінгвальна природа ФО на позначення інтенсивності дії та стану на тлі їхнього органічного взаємозв'язку з онтологічним аспектом, глибинний зв'язок їх із культурою певного етносу дотепер не отримали належного формального й семантичного опису в зіставно-типологічному плані.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертацію виконано в межах наукової теми факультету іноземних мов Донецького національного університету «Синхронні та діахронні типологічні і зіставні дослідження лексики і словотвору у різносистемних мовах» (номер державної реєстрації 0113U001536). Тема

дисертації затверджена Вченою радою Донецького національного університету (протокол №1 від 25.01.2013 р.) та уточнена в новій редакції Вченою радою Донецького національного університету (протокол №5 від 29.05.2015 р.).

Метою дослідження є виявлення спільних і відмінних рис у ФО на позначення інтенсивності дії та стану в германських (англійській, німецькій) та слов'янських (російській, українській) мовах.

Досягнення поставленої мети потребує вирішення таких **завдань**:

1) визначити корпус ФО зі значенням інтенсивної дії та стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах;

2) дослідити специфіку вираження категорії інтенсивності у складі фразеологізмів та виділити основні засоби її репрезентації у структурі досліджуваних одиниць;

3) встановити й описати семантичні групи та підгрупи фразеологізмів зі значенням інтенсивної дії та стану в зіставлюваних мовах;

4) виокремити базові метафоричні моделі й образи, покладені в основу аналізованих ФО в англійській, німецькій, російській та українській мовах і встановити ступінь їхньої продуктивності;

5) виявити спільні й відмінні риси у формальній та семантичній організації досліджуваних ФО у зіставлюваних мовах.

Об'єктом дослідження є фразеологізми, що позначають інтенсивність дії та стану в різноструктурних мовах.

Предметом дослідження є структурна й семантична організація цих мовних одиниць в англійській, німецькій, російській та українській мовах.

Матеріал дослідження становлять фразеологізми, що позначають інтенсивність дії та стану в германських (англійська, німецька) та слов'янських (російська, українська) мовах, вилучені шляхом суцільної вибірки з лексикографічних джерел (одно- та двомовних фразеологічних словників), а також із національних корпусів зіставлюваних мов. Словникова вибірка доповнювалася вживаннями фразеологізмів у творах художньої літератури (текстовий матеріал становить 5818 сторінок). Загальний обсяг зібраного матеріалу становить 2843 ФО, серед них в англійській мові – 728, німецькій – 687, російській – 634, українській – 794.

Мета й завдання, визначені в роботі, а також специфіка об'єкта дослідження зумовили використання таких **методів і прийомів** лінгвістичного аналізу: *зіставний метод*, що слугує для виявлення спільних і відмінних рис у структурі й семантиці досліджуваних ФО в англійській, німецькій, російській та українській мовах; *метод моделювання семантичної структури ФО*, спрямований на виявлення смислових зв'язків між фразеологізмами, що дає змогу об'єднувати їх у певні семантичні групи, підгрупи та ряди; *описовий метод*, який дозволяє систематизувати та комплексно представити отримані результати; *компонентний аналіз*, що слугує для виділення сем у семантичній структурі ФО; *аналіз словникових дефініцій*, який використовується під час відбору емпіричного матеріалу, а також для встановлення інтегральних та диференційних сем у семантиці ФО; *прийом буквального перекладу ФО*, що використовується для встановлення їхньої внутрішньої форми; *етимологічний аналіз*, який уможливорює встановлення й обґрунтування зв'язків між внутрішньою та зовнішньою формами

ФО; *кількісний аналіз* використано для визначення чисельності семантичних груп і підгруп фразеологізмів, а також продуктивності метафоричних моделей і образів, покладених в їх основу в зіставлюваних мовах.

Практичне значення дисертаційної роботи виявляється у можливості використання отриманих результатів у зіставно-типологічних дослідженнях, присвячених фразеологічній семантиці, у курсах порівняльної лексикології (розділ «Фразеологія»), спецкурсах і спецсемінарах із зіставної фразеології (розділ «Семантичне моделювання фразеологічних одиниць»). Матеріали дослідження можуть бути використані і в лексикографічній практиці, зокрема під час укладання тематичного фразеологічного словника. Основні результати проведеного дослідження внесено до лекційних курсів навчальних дисциплін спеціальності 035 Філологія «Зіставна лексикологія», «Основи теорії мовної комунікації» (ступінь освіти «Бакалавр»), що викладаються на факультеті іноземних мов Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що його результати поглиблюють теоретичну базу зіставно-типологічного вивчення фразеології та дослідження мовних засобів вираження категорії інтенсивності у різноструктурних мовах. Розроблені в процесі дослідження принципи аналізу ФО зі значенням інтенсивності дії та стану можуть бути використані під час розгляду інших фразеосемантичних груп ФО в різних мовах.

Наукова новизна результатів дисертаційної роботи полягає в тому, що вперше комплексному зіставному структурно-семантичному аналізу підлягають фразеологізми, які позначають інтенсивність дії та стану в різноструктурних мовах: германських (англійська, німецька) та слов'янських (українська, російська). Уперше фразеологічну інтенсивність у порівнюваних мовах змодельовано й описано за допомогою типових формул тлумачення, що дало змогу виявити набір фразеосемантичних груп і підгруп на позначення інтенсивної дії та стану. Встановлено й описано метафоричні моделі, за якими утворюється фразеологічна інтенсивність, виявлено ступінь їхньої продуктивності в кожній зіставлюваній мові. У роботі виявлено механізми системної та комплексної взаємодії семантики ФО, що позначають певний ступінь інтенсивності дії або стану, та семантики її конститuentів і вперше в зіставно-типологічній фразеології сформульовано низку імплікацій вірогідного типу. Також встановлено зв'язок між структурно-семантичним та лінгвокультурологічним складниками фразеологічної інтенсивності у досліджуваних мовах.

Наукову новизну одержаних результатів узагальнюють **положення, що виносяться на захист**:

1. У семантичній категорії ФІ виокремлюється онтологічна складова, яка існує як екстралінгвістичне поняття для характеристики об'єктивної кількісної визначеності, та власне мовна (внутрішньолінгвістична) складова, що існує в мовній свідомості людини у вигляді певної градаційної шкали, на якій є: точка відліку (норма / еталон) – інтенсифіковані дія або стан (верхня критична точка) – деінтенсифіковані дія або стан (нижня критична точка). У фразеологізмах норма пов'язана з чуттєвим досвідом певного соціуму, має емпіричний характер.

2. Специфіка категорії інтенсивності зумовлюється її тісним взаємозв'язком і взаємозалежністю, з одного боку, з «об'єктивними» категоріями (кількість, якість, міра ознаки, градуальність), а з іншого – з суб'єктивно-прагматичними (експресивність, емотивність, оцінка та образність). Фразеологічна інтенсивність визначається як певний ступінь вияву властивостей дій та станів, кількісна зміна яких відбувається у межах певної якості з відхиленням від норми (точки відліку) частіше у бік їх підвищення, рідше – зменшення.

3. Фразеологізми на позначення інтенсивної дії та стану співвідносяться з предикативними знаками (дієсловами, прикметниками, прислівниками). При цьому ФО на позначення дії виокремлюються на основі таких ознак, як агентивність, динамічність і активність, а ФО на позначення стану – на основі таких ознак, як неагентивність, статичність і пасивність.

4. Комплексний структурно-семантичний аналіз ФО на позначення інтенсивної дії та стану дав змогу виокремити **імпліцитні** та **експліцитні** засоби вияву інтенсивності у досліджуваних мовних одиницях. Імпліцитні засоби охоплюють зону словникових тлумачень ФО, а також її внутрішню форму. Експліцитні засоби інтенсивності виявляються у формальній (поверхневій) структурі фразеологізмів, охоплюючи різні мовні засоби (словотворчі, лексико-граматичні, синтаксичні, стилістичні).

5. Імпліцитна й експліцитна фразеологічна інтенсивність дії та стану репрезентується в досліджуваних мовах загалом неоднаково. Англійська та німецька мови тяжіють до імпліцитного вираження інтенсивності, навпаки, російська і українська – до експліцитного, що, зокрема, зумовлюється вищим ступенем розвиненості в аналізованих слов'янських мовах порівняно з германськими: а) флективності; б) варіативності структурних компонентів ФО (дієслів, іменників, прикметників тощо); в) наявністю та активним використанням часток із підсилювальним значенням (укр. *аж/хоч*; рос. *аж/хоть*), г) вищим рівнем емоційного та експресивного забарвлення слов'янських фразеологізмів на відміну від германських.

6. У більшості ФО зіставлюваних мов вираження інтенсивної дії та стану має універсальний характер. Так, в усіх зіставлюваних мовах інтенсивність виконання певної дії або перебування людини у певному стані осмислюється через її негативний результат для суб'єкта, пов'язаний з руйнуванням, пошкодженням чогось, порушенням нормального функціонування тощо. Інтенсивне виконання людиною фізичної праці також відзначається універсальністю й асоціюється з певними тваринами (зокрема, тягловими – конем, волем).

7. Серед ФО на позначення інтенсивного стану в кожній із досліджуваних мов фразеологізми на позначення негативного психо-емоційного стану (злість, лють, туга, печаль тощо) втричі переважають над одиницями позитивного психо-емоційного стану (радість, захват, сміх як вияв позитивних емоцій), оскільки людська свідомість більш активно реагує на негативні явища. При цьому в англійській і німецькій мовах негативний стан переважно охоплює такі емоції, як злість, лють, а в російській та українській – душевні страждання, тугу, печаль, що пояснюється ментальними та культурологічними особливостями світосприйняття носіїв аналізованих мов.

Апробація результатів дослідження була здійснена на 10 конференціях різних рівнів: на 6 міжнародних конференціях, 2 всеукраїнських, 1 міжвишівській, 1 науково-практичній конференції: Міжнародний лінгвістичний семінар «Diachronie. Linguistische Typologie. Kontrastive Linguistik: Empirische Untersuchungen zu germanischen, romanischen und slawischen Sprachen» (Донецьк, 2013), Міжнародна науково-практична конференція «Филологические чтения» (Оренбург, Росія, 2013), VIII Міжнародна науково-практична конференція «Мови і світ дослідження та викладання» (Кіровоград, 2014), Міжнародна наукова конференція «International conference on European Conference on Languages, Literature and Linguistics» (Відень, Австрія, 2014), Українсько-російська школа-конференція «Сучасні дослідження мови та літератури» (Донецьк, 2014), Міжнародна наукова конференція «Семантика и прагматика языковых единиц» (Мінськ, Білорусь, 2015), Всеукраїнська наукова конференція «Структура і семантика різнорівневих одиниць у слов'янських, романських та германських мовах» (Вінниця, 2016), Всеукраїнська наукова конференція «Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методики викладання іноземних мов» (Вінниця, 2017), Міжвузівська конференція молодих учених «Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських та германських мов і літератур» (Донецьк, 2013), наукова конференція професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса за 2015-2016 рр. (Вінниця, 2017). Матеріали дисертації обговорено на засіданні міжкафедрального семінару ДонНУ імені Василя Стуса (протокол №7 від 18 травня 2018 року).

Публікації. Основні положення та результати роботи висвітлено у дев'ятнадцяти авторських публікаціях: у 10 наукових статтях, 8 з яких опубліковано в наукових фахових виданнях України, 1 – у науковому фаховому виданні України, яке входить до міжнародних наукометричних баз даних; 1 – у науковому виданні, що не входить до переліку фахових видань України; 6 – у матеріалах наукових конференцій України; 3 – у збірниках матеріалів закордонних конференцій.

Структура та обсяг роботи зумовлена метою й поставленими завданнями. Робота складається з переліку умовних скорочень, вступу, чотирьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної літератури (357 наукових джерел українською, російською, англійською, німецькою мовами), списку лексикографічних джерел (46 позиції), списку текстових джерел (26 позицій) та додатків (8 таблиць, 2 діаграми). Загальний обсяг роботи становить 257 сторінок. Основний текст дисертації викладено на 185 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано актуальність дослідження, висвітлено мету і завдання роботи, окреслено емпіричний матеріал, об'єкт, предмет та методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне і практичне значення отриманих результатів, описано структуру дисертації, подано відомості щодо апробації результатів роботи.

1. У першому розділі «**Теоретичні засади дослідження фразеологізмів на позначення інтенсивності дії і стану в англійській, німецькій, російській та**

українській мові» здійснено критичний огляд праць вітчизняних і зарубіжних мовознавців, пов'язаних із темою дослідження; з'ясовано статус інтенсивності як лінгвістичної категорії, а також її співвідношення з категоріями кількості, якості, міри, градуальності, оцінки, емотивності, образності, експресивності; встановлено принципи виокремлення й розмежування предикатів дії та стану в лінгвістиці, а також виділено особливості реалізації цих категорій у фразеології.

1.1. Основи системно-структурного зіставлення фразеологічних систем різних мов були закладені у 70-80-х рр. ХХ ст. у працях Б. М. Ажнюка, В. Д. Аракіна, О. Ф. Арсентьевої, В. Г. Гака, Р. П. Зорівчак, О. Д. Райхштейна, Ю. П. Солодуба, Е. М. Солодухо та ін. В останні десятиріччя активізувалося зіставно-типологічне вивчення фразеології (праці Г. К. Гізатової, Д. О. Добровольського, К. І. Мізіна, Т. М. Федуленкової).

1.2. Категорія інтенсивності має узагальнений та всеохопний характер і знаходить вияв на всіх мовних рівнях – фонетичному, морфологічному, лексичному, синтаксичному, стилістичному. Уведення цього поняття в широкий науковий обіг у сфері лінгвістики бере початок у працях Ш. Баллі, І. А. Бодуена де Куртене, Е. Сепіра і продовжується у дослідженнях В. В. Акуленко, О. В. Куніна, В. П. Мусієнко, О. М. Полянського, О. М. Сергєєвої, К. М. Суворіної, І. В. Червенкової, В. М. Шаталової, О. І. Шейгал та ін.

1.3. Специфіка категорії інтенсивності зумовлюється її тісним взаємозв'язком і взаємозалежністю, з одного боку, з такими «об'єктивними» категоріями, як кількість, якість, міра ознаки, градуальність, а з іншого – з такими суб'єктивно-прагматичними категоріями, як експресивність, емотивність, оцінка та образність.

1.3.1. **Кількість, якість і міра** є базовими онтологічними (буттєвими) категоріями. Інтенсивність виступає окремим виявом категорії кількості, зокрема оцінки неозначеної кількості. На основі цих категорій постає **градуальність** як об'єктивна властивість певної якісної ознаки змінювати ступінь свого вияву. Ця об'єктивна властивість сприймається і оцінюється суб'єктом як за шкалою «сильно – слабо», так і за шкалою «добре – погано», оскільки **оцінка** у досліджуваних ФО має двояку природу: змістову та функційну. З одного боку, інтенсивність дії та стану базується на оцінці невизначеної кількості (оцінюється кількісний вияв певної якості у межах понять «дуже, сильно – слабо»), з іншого боку, фразеологізми, що виражають інтенсивність певної дії та стану, додатково містять характеристику, якою є ця інтенсивність дії або стану для мовця – позитивною чи негативною, тому оцінка, так само як і інтенсивність, спирається на порівняння з певним еталоном, однак визначається у межах таких аксіологічних понять, як «добре / погано».

1.3.2. Такий тип оцінки, який у ФО відзначається суб'єктивністю, існує невіддільно від **емотивності**, від ставлення мовця до позначуваного. У фразеологізмах із семантикою інтенсивності дії та стану емотивний та оцінний компоненти значення є обов'язковими, оскільки вони, фіксуючи посилену, напружену дію або інтенсивний перебіг певного стану, одночасно виражають оцінку їх суб'єктом, ставлення до них. **Образність** фразеологізмів є їхньою конститутивною ознакою і зумовлена асоціативним перенесенням певної найхарактернішої ознаки предмета, якості, ситуації на інші. Категорію інтенсивності й **експресивності** пов'язують причинно-наслідкові відношення.

Мовні засоби вираження категорій інтенсивності, емотивності, оцінки та образності сприяють формуванню експресивності висловлювання, тобто експресивність стосується комунікативного, функційного рівня.

1.4. Репрезентантами онтологічних категорій дії та стану в лінгвістиці є предикативні знаки, предикативна лексика, яка в граматичному плані співвідноситься з певними частинами мови – дієсловами, прикметниками, прислівниками (*бігти, грати, співати* – дія; *сумувати, бути хворим, дощить* – стан). Теоретичним підґрунтям для виокремлення й розмежування різних типів предикатів слугували праці українських і зарубіжних мовознавців, зокрема, Т. В. Булигіної, І. Р. Вихованця, У. Енгеля, А. П. Загнітка, Н. Б. Іваницької, О. М. Селіверстової, В. Шмідта, Л. В. Щерби, У. Чейфа та ін. Фразеологізми, що позначають інтенсивну дію чи стан (англ. *be over the moon* ‘бути надзвичайно щасливим; задоволеним’; нім. *wie die Feuerwehr fahren* ‘їхати на дуже великій швидкості’; рос. *надсаживать грудь* ‘кричати до знемоги’; укр. *дертися на стіну* ‘бути в стані крайнього відчаю’), співвідносячись із тими ж логічними категоріями дії та стану, що й предикатна лексика, доцільно розмежовувати та класифікувати на основі тих самих принципів, за якими вона характеризується.

2. У другому розділі «**Методика зіставного дослідження фразеологічних одиниць на позначення інтенсивності дії та стану**» встановлено принципи виокремлення фразеологізмів на позначення інтенсивності дії і стану в досліджуваних мовах, запропоновано методику комплексного зіставного структурно-семантичного аналізу ФО на позначення інтенсивності дії і стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах.

2.1. В основу класифікації ФО зі значенням інтенсивності дії та стану покладено ті диференційні ознаки, які використовуються для таксономії предикатної лексики (для предикатів дії – **агентивність, активність та динамічність**, а для предикатів стану – **неагентивність, пасивність і статичність**). Такий підхід обґрунтований тим, що аналізовані фразеологізми є засобами вторинної номінації і в функціонально-граматичному плані співвідносяться з певними частинами мови (іменниками, прикметниками, дієсловами) та виконують ті ж самі синтаксичні функції. Семантика досліджуваних ФО може корелювати з семантикою співвідносних предикатів як основних виразників значень дії та стану під час первинної номінації.

2.2. Для виявлення у фразеологізмах семи інтенсивності дії або стану використовується метод компонентного аналізу, методика словникових дефініцій.

2.3. В аналізованих фразеологізмах інтенсивність може виражатися **експліцитно** (різними мовними засобами у формальній структурі фразеологізмів) або **імпліцитно** (закодована у словникових тлумаченнях фразеологізмів, їхній внутрішній формі тощо).

2.3.1. **Імпліцитна ФІ** охоплює зону словникових тлумачень як ФО в цілому, так і окремих її компонентів, а також зумовлена її внутрішньою формою, образною складовою. Імпліцитний спосіб вираження інтенсивності в аналізованих фразеологізмах представлений: а) прислівниками з інтенсифікованим значенням («інтенсифікаторами») (найчастотніші англ. *very, extremely, greatly*; нім. *sehr, heftig, äußerst*; рос. *очень, сильно*; укр. *дуже, сильно*); б) компонентами з прихованою семантикою інтенсивності («інтенсивами»), яку можна виділити шляхом

додаткової лексикографічної дефініції складового компонента у тлумаченні ФО; в) внутрішньою формою фразеологізму.

2.3.2. **Експліцитна ФІ** репрезентується у структурі ФО такими мовними засобами: а) словотвірними (префікси або напівпрефікси (в німецькій мові)); б) лексико-граматичними (рефлексивні дієслова, дієслова деструкції, прийменниково-іменникові групи, слова-антоніми, прикметники у функції атрибута, займенники, числівники, частки з підсилювальним значенням); в) синтаксичними (порівняльні звороти, лексичний повтор); г) стилістичними (знижена, просторічна лексика).

Найвищий показник продуктивності в англійській, німецькій та українській мовах мають синтаксичні засоби, зокрема порівняльні конструкції (англ. – 43%, нім. – 23%, укр. – 23,4%). Дещо нижчий (а для російської мови найвищий) рівень продуктивності демонструють лексико-граматичні засоби, зокрема дієслова деструкції (англ. – 14,5%, нім. – 14,5%, рос. – 25,4%, укр. – 21,2%). Рефлексивні дієслова мають найвищий рівень продуктивності в німецькій мові (20%), а найнижчий в англійській (2,5%), у російській та українській мовах він є майже однаковим (7% і 5% відповідно). В українській мові вагомий відсоток становлять також частки із підсилювальним значенням (18,8%), натомість в англійській мові вони не виявлені, а в німецькій і російській цей показник значно нижчий (2,3% та 5% відповідно). Стилiстичні засоби вираження експліцитної інтенсивності мають невисокий рівень продуктивності (англ. – 3,3%, нім. – 5,6%, рос. – 6%, укр. – 3,8%).

2.4. Для опису семантики ФО на позначення інтенсивності дії та стану використовується метод моделювання їхньої семантичної структури, спрямований на виявлення смислових зв'язків між учасниками фразеологічної ситуації. Із цією метою було створено формулу тлумачення (далі ФТ), яка в узагальненому вигляді включає такі компоненти: 1) аргументи предиката (дієслова) (ядро ФО), які відповідають учасникам описуваної ситуації; 2) базове (ключове) дієслово з узагальненою семантикою; 3) слово-інтенсифікатор, яке виражає семантику інтенсивності дії або стану (лексичний параметр **Magn** («дуже», «високий ступінь» за термінологією Ю. Д. Апресяна).

3. У третьому розділі «**Семантика фразеологізмів на позначення інтенсивності дії в англійській, німецькій, російській та українській мовах**» здійснено семантичний аналіз шести фразеосемантичних груп (далі ФСГ), у межах яких за допомогою формул тлумачення було виділено фразеосемантичні підгрупи (далі ФСПП), встановлено унікальні та універсальні метафоричні моделі (далі ММ) досліджуваних ФО.

3.1. Серед фразеологізмів на позначення **інтенсивності дії** виокремлено 6 ФСГ, що позначають інтенсивність: **1)** інтелектуальної і перцептивної діяльності (англ. 36 ФО / 9,6%, нім. 29 ФО / 9%, рос. 45 ФО / 14,3%, укр. 49 ФО / 12,8%); **2)** фізичної дії (англ. 47 ФО / 12,5%, нім. 57 ФО / 17,7%, рос. 51 ФО / 16,2%, укр. 69 ФО / 18,1%); **3)** виконання трудової (соціальної та ін.) діяльності (англ. 122 ФО / 32,5%, нім. 77 ФО / 23,9%, рос. 88 ФО / 28%, укр. 105 ФО / 27,5%); **4)** руху (англ. 94 ФО / 25,1%, нім. 63 ФО / 19,6%, рос. 66 ФО / 21%, укр. 80 ФО / 21%); **5)** мовлення та звучання (англ. 58 ФО / 15,5%, нім. 88 ФО / 27,3%, рос.

59 ФО / 18,9%, укр. 74 ФО / 19,3%); **б**) фізіологічної діяльності (англ. 18 ФО / 4,8%, нім. 8 ФО / 2,5%, рос. 5 ФО / 1,6%, укр. 5 ФО / 1,3%).

3.2. До **ФСГ на позначення інтенсивної інтелектуальної і перцептивної діяльності** залучено ФО з загальною семантикою перцепції (сприймання) та мислення, а саме ті, які фіксують напружену дію, перебіг сприйняття чогось / когось (за допомогою зору, слуху) або осмислення, розуміння чогось. У межах цієї групи виділено 4 ФСПП з такими ФТ: 1) «X (істота) дуже напружено дивиться / спостерігає за Y (істотою / неістотою)» (англ. – 10, нім. – 12, рос. – 15, укр. – 13); 2) «X (істота) дуже напружено слухає Y (істоту / неістоту) / прислухається до навколишнього середовища» (англ. – 6, нім. – 7, рос. – 9, укр. – 6); 3) «X (істота) дуже напружено роздумує над чимось / думає про Y (істоту / неістоту) або P (подію, ситуацію)» (англ. – 9, нім. – 3, рос. – 7, укр. – 11); 4) «X (істота) дуже сильно хоче виконати певну дію V (їсти, пити, працювати, битися та ін.)» (англ. – 11, нім. – 7, рос. – 14, укр. – 19).

3.2.1. Інтелектуальні та перцептивні дії уподібнюються до фізичних, які в свою чергу можуть призводити до (уявного) руйнування як суб'єкта дії, так і об'єкта, на який вона спрямована, тому універсальною в аналізованій ФСГ виявилася ММ «напружене зорове сприйняття / роздумування ← фізична (анатомічна) дисфункція людського організму», пор.: англ. *rack one's brain* букв. 'роздирати мозок', тобто напружено думати; нім. *sich die Pupillen verstauchen* букв. 'звихнути зіниці (від напруженого читання)', рос. *ломать голову* 'напружено думати'; укр. *голова репається* 'хтось напружено думає'.

3.2.2. Унікальну ММ «людина, яка дуже пильно дивиться, слідкує за ким-, чим-небудь ← міфічна істота, яка має гострий зір» виокремлено в німецькій мові (*mit Argusaugen beobachten* 'дуже пильно, напружено спостерігати').

3.3. **ФСГ на позначення інтенсивності фізичної дії** містить ФО, що характеризують інтенсивний фізичний вплив суб'єкта на об'єкт, який призводить до пошкодження, часткового / повного руйнування об'єкта. У межах цієї ФСГ було виокремлено 2 ФСПП: 1) «X (істота) дуже сильно (нешадно) б'є / ударяє Y (істоту) до негативного для Y результату (появи синців, травм, ушкоджень і т.ін.)» (англ. – 37, нім. – 47, рос. – 37, укр. – 54); 2) «X (істота / неістота) нещадно / жорстоко вбиває або повністю руйнує / знищує Y (істоту / неістоту)» (англ. – 10, нім. – 10, рос. – 14, укр. – 15).

3.3.1. Найпродуктивнішою в усіх зіставлюваних мовах є ММ «сильний фізичний вплив ← деструкція людського організму в цілому або окремих його органів / предметів одягу та ін.», хоча й ступінь цієї продуктивності в зіставлюваних мовах суттєво різниться (англ. – 18, нім. – 30, рос. – 12, укр. – 27), пор.: англ. *knock the wind out of somebody* 'дуже сильно бити когось'; нім. *jmdm die Nase ausklopfen* 'дуже сильно побити когось'; рос. *выпороть как сидорову козу* (прост.); укр. *вибити олію*. У російській та українській мовах вагому частку аналізованої підгрупи (близько 25%) становлять ФО, пов'язані зі способами фізичного покарання або з різноманітними видами катувань, а також сполуки, які вказують на спосіб / інструмент, яким завдається удар, та утворені за моделлю «дієслово дати / задати (дати / задати) + іменник, який вказує на спосіб або інструмент фізичного впливу», пор.: рос. *дать березовой каше, дать горячих*,

укр. *дати березової каші, дати духопелу*. Подібні ФО виявляються і в германських мовах, однак вони не становлять навіть 1%.

3.3.2. В аналізованій ФСПП виявлено також специфічний тип колористичної метафори, наявний в англійській і німецькій мовах. У таких ФО сила фізичного впливу виявляється у зовнішньому вигляді людини, у кольорі її пошкодженої шкіри, пор.: англ. *beat sb black and blue* букв. 'бити кого-н. до чорно-синього кольору', нім. *jmdn grün und blau schlagen* букв. 'побити кого-н. до зелено-синього кольору'.

3.4. **ФСГ на позначення інтенсивності виконання трудової (соціальної та ін.) діяльності** включає ФО, що характеризують надмірну силу, напругу, якої докладає суб'єкт під час виконання певної трудової діяльності. Вона поділяється на 6 ФСПП з ФТ: 1) «X (істота) дуже інтенсивно (важко, багато) виконує певні дії (фізичну працю) з позитивним (висока якість виконаної роботи) або негативним (втома, хвороба) для себе результатом» (англ. – 86; нім. – 51; рос. – 55; укр. – 64); 2) «X (істота) дуже багато працює (виконує певні дії) для досягнення / здійснення чого-небудь» (англ. – 22; нім. – 8; рос. – 22; укр. – 18); 3) «X (істота) без жодних зусиль (дуже повільно / легко) виконує фізичну працю / зовсім нічого не робить (для здійснення чого-небудь)» (англ. – 5; нім. – 6; рос. – 4; укр. – 4); 4) «X (істота) дуже важко / інтенсивно починає виконувати фізичну працю» (англ. – 5; нім. – 6; рос. – 1; укр. – 1); 5) «X (істота) каузує Y (одну / декілька істот) дуже багато (важко, інтенсивно) працювати, що може призводити до виснаження» (англ. – 3; нім. – 4; рос. – 5; укр. – 10); 6) «X (істота) дуже інтенсивно / із запалом танцює» (англ. – 1; нім. – 2; рос. – 1; укр. – 8).

3.4.1. Універсальністю відзначається ММ «людина, яка багато працює ← тварина / комаха». В усіх зіставлених мовах напружене виконання певної роботи метафорично пов'язується з тягловими тваринами – конем або волем. Серед комах в усіх мовах, окрім німецької, виокремлюється образ бджоли. В окремих мовах виконання певної роботи передається унікальними метафоричними образами. В англійській мові праця людини асоціюється з собакою, котом, бобром, мулом, тарганом, а в українській – з мухою, пор.: англ. *work like a dog* букв. 'працювати як собака'; нім. *arbeiten wie ein Stier* букв. 'працювати як бик'; рос. *трудиться как пчёлка*; укр. *вертітися як муха в окропі (сироватці)*.

3.4.2. В аналізованих мовах, окрім німецької, найпродуктивнішою ММ є «надмірне фізичне навантаження ← анатомічна деструкція» (англ. – 27, нім. – 14, рос. – 36, укр. – 35), пор.: англ. *break your back* букв. 'ламати свою спину'; нім. *sich die Finger abarbeiten* букв. 'зношувати (виснажувати) пальці'; рос. *вытягивать жилы*; укр. *гнути хребет*.

3.5. **ФСГ на позначення інтенсивності руху** охоплює ФО, що характеризують дії суб'єкта, які спричиняють швидку зміну його місцезнаходження в просторі у певний проміжок часу, або швидку зміну станів, процесів, подій. Семантичний аналіз цих фразеологізмів дозволив виділити 4 ФСПП: 1) «X (істота), самостійно або за допомогою транспортного засобу, рухається / переміщується з дуже великою швидкістю, докладаючи великих зусиль, що може призводити до негативних наслідків (втоми, виснаження, руйнування транспортного засобу та ін.)» (англ. – 57; нім. – 30; рос. – 35; укр. – 48); 2) «X (істота) дуже повільно рухається / Р (події, явища) відбуваються дуже повільно» (англ. – 1; нім. – 2; рос. – 3; укр. – 4); 3) «X (істота)

дуже швидко втікає (рятується) з Loc. (певного місця) або від Circ. (певних обставин) / Cond. (певного стану)» (англ. – 15; нім. – 12; рос. – 15; укр. – 16); 4) «Р (обставини, події, стани, дії, думки, новини) дуже швидко змінюються / відбуваються / розповсюджуються» (англ. – 21; нім. – 19; рос. – 13; укр. – 12).

3.5.1. Універсальними для цієї фразеосемантичної групи є ММ: 1) «висока швидкість руху ← максимальна потужність / швидкість транспортного засобу», пор.: англ. *go at full speed* букв. ‘рухатися на повну швидкість’; нім. *mit Volldampf fahren* букв. ‘їхати на всіх парах’; рос. *мчатся на всех парах*; укр. *бігти на повному ходу* (формальними засобами вираження інтенсивності руху в структурі таких ФО є означальні займенники (укр. *весь / увесь*; рос. *весь*) або прикметники (англ. *full*, нім. *voll*, рос. *полный*, укр. *повний*), які поєднуються з іменниками на зразок ‘швидкість’, ‘газ’, ‘хід’, ‘недалі’ та ін.); 2) «висока швидкість руху ← дисфункція людського організму», пор.: англ. *run one's feet off* букв. ‘збігати ноги’; нім. *sich die Lunge aus dem Hals rennen* букв. ‘вибігати легені із горла’; рос. *убегают высунув язык*; укр. *висолопити язика*.

3.5.2. ММ, оснований на порівнянні швидкого руху людини з тваринами і птахами, є також універсальною, однак у кожній мові людина порівнюється з різними тваринами. У близькоспоріднених мовах ці образи можуть як збігатися (слов'янські мови), так і різнитися (германські). В англійській мові своєрідним мірилом швидкого руху є *бик* (якого роздратували на кориді), *лань*, *заєць* (або *кріль*), *кіт* (ошпарений окропом), у німецькій – *свиня* або *мавпа*, в російській та українській – *кінь* або *собака*. Своєрідними еталонами надзвичайно повільного руху у більшості зіставлюваних мов виступають *черепаха* (англійська, російська, українська мови) та *слимак* (німецька та українська мови), пор.: англ. *run like a scalded cat* букв. ‘як ошпарений окропом кіт’; нім. *wie eine gesengte Sau rennen* (фам.) букв. ‘мчати як обсмалена свиня’; рос. *бегают во всю рысь*; укр. *як собака, спущений з прив'язі бігти* (прост.).

3.6. ФСГ на позначення інтенсивності мовлення та звучання об'єднує фразеологізми, які характеризують мовленнєву поведінку суб'єкта, який видає надзвичайно гучні і сильні звуки. У цій підгрупі було виокремлено 4 ФСПП: 1) «X (істота) дуже сильно (багато) критикує / ганьбить / лає та ін. Y (істоту / неістоту)» (англ. – 28; нім. – 46; рос. – 29; укр. – 29); 2) «X (істота) дуже сильно (багато) хвалить Y (істоту / неістоту)» (англ. – 3; нім. – 9; рос. – 3; укр. – 4); 3) «X (істота / неістота) дуже сильно (голосно, гучно) видає різні звуки» (англ. – 12; нім. – 19; рос. – 19; укр. – 29); 4) «X (істота) безперервно або дуже багато говорить» (англ. – 15; нім. – 14; рос. – 8; укр. – 12).

3.6.1. Універсальною й найпродуктивнішою в усіх зіставлюваних мовах (англ. – 17, нім. – 30, рос. – 21, укр. – 17) є ММ, за якою мовленнєва дія уподібнюється до жорстокого фізичного впливу на об'єкт, а слово виступає інструментом цього впливу, пор.: англ. *pick sb to pieces*; нім. *jmdn in der Luft zerreißen*; рос. *взять под обстрел*; укр. *взяти під обстріл*. Нищівна лайка може також асоціюватись і з природними явищами – грозою, громом, блискавкою, вогнем та ін., пор.: англ. *shoot someone or something down in flames*; нім. *ein Donnerwetter loslassen*; рос. *метать громы и молнии*; укр. *вергати громи*.

3.6.3. ФСПП на позначення сильних і надзвичайно гучних звуків істоти або безперервного її говоріння найчастіше відображають фізичну дисфункцію її організму, чому сприяє метафоричне використання у структурі ФО поєднань соматизмів з дієсловами деструкції, пор.: рос. *драть горло*; укр. *рвати горло*. Для слов'янських мов також характерне сприйняття сили звуку через його просторовий вимір – чітко окреслений (базар, вулиця, хата, бочка) або необмежений (світ).

3.7. **ФСГ зі значенням інтенсивної фізіологічної діяльності** формують фразеологізми, що позначають дії, пов'язані з функціонуванням людського організму – споживанням їжі, питва, сном, хворобами та ін. У межах цієї групи виокремлюється дві ФСПП із ФТ: 1) «X (істота) дуже багато (жадібно) / мало їсть, п'є та ін.» (англ. –11, нім. – 6, рос. – 5, укр. – 4); 2) «фізіологічні процеси функціонування організму X (істоти) мають дуже активний (бурхливий) вияв» (англ. –7, нім. – 2, укр. – 1).

Зазвичай людина, яка жадібно і багато їсть асоціюється з твариною (конем, свинею, вовком)», а людина, яка мало їсть – із птахом (горобцем), пор.: англ. *eat like a bird*; нім. *mit Heißhunger verzehren*; рос. *есть как воробышек*; укр. *їсти як свиня*. Активна фізіологічна дія (наприклад, інтенсивне дихання) у зіставлюваних мовах, окрім російської, може асоціюватися із роботою різних артефактів – паровим двигуном (в англійській мові), димовою трубою (в англійській та німецькій мовах), міхом (в українській мові). У слов'янських мовах надмірне споживання їжі пов'язується з шумовим ефектом, який ніби виникає у цей час, пор.: рос. *ест так что за ушами трещит*; укр. *їсти так, що аж за вухами лящить* (жарт.).

4. У четвертому розділі «**Семантика фразеологізмів на позначення інтенсивності стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах**» проведено семантичний аналіз зазначених фразеологізмів, встановлено унікальні та універсальні метафоричні моделі, за якими організовується семантична структура досліджуваних ФО.

4.1. Серед фразеологізмів, що позначають **інтенсивність стану** виділяються 4 ФСГ: **1)** позитивного психо-емоційного стану (англ. – 70 ФО / 19,8%, нім. – 64 ФО / 17,5%, рос. – 41 ФО / 14,8%, укр. – 37 ФО / 9%); **2)** негативного психо-емоційного стану (англ. – 223 ФО / 63,2%, нім. – 210 ФО / 57,5%; рос. – 182 ФО / 56,9%; укр. – 268 ФО / 65,1%); **3)** фізіологічного стану (англ. – 54 ФО / 15,3%, нім. – 86 ФО / 23,6%, рос. – 95 ФО / 29,7%, укр. – 105 ФО / 25,5%); **4)** перебігу (вияву) природних явищ (англ. – 6 ФО / 1,7%, нім. – 5 ФО / 1,4%, рос. – 2 ФО / 0,6%, укр. – 2 ФО / 0,4%).

4.2. **ФСГ на позначення інтенсивності позитивного психо-емоційного стану** охоплює фразеологізми, що виражають позитивні емоції людини: радість, щастя, захоплення, любов, задоволення. Аналіз семантики цих фразеологізмів дозволив виділити 3 ФСПП з ФТ: 1) «X (істота) перебуває в надзвичайно підвищеному стані $Cond_{pos}$. (радість, щастя, кохання та ін.)» (англ. – 64, нім. – 63, рос. – 38, укр. – 37); 2) «X (істота) починає перебувати в надзвичайно підвищеному стані $Cond_{pos}$.» (англ. – 2); 3) «X (істота / неістота) певним чином каузує Y (істоту) перебувати в надзвичайно підвищеному стані $Cond_{pos}$. (радість, захоплення та ін.)» (англ. – 4, нім. – 1, рос. – 3). У слов'янських мовах кількість таких фразеологізмів є удвічі меншою, ніж у германських, що пояснюється екстралінгвальними причинами, зокрема більшим зосередженням росіян та українців на негативних переживаннях, їхньому нагнітанні. Ставлення до навколишньої дійсності англійців

та німців є спокійнішим, врівноваженішим, не викликає різких емоцій, тому слабкіше кодується у ФО.

4.2.1. Фразеологізми, що позначають інтенсивний перебіг позитивного психо-емоційного стану, можуть утворюватися за різними метафоричними моделями, універсальними серед яких є такі: «надзвичайно щаслива, радісна людина ← тварина / птах», «сильна радість / захоплення ← повітря / небо / верх», проте в їхніх межах у кожній з аналізованих мов можуть виявлятися культурно зумовлені компоненти, пор.: англ. *happy like a dog with two tails* букв. ‘щасливий як пес з двома хвостами’; нім. *sich freuen wie ein Schneekönig* букв. ‘радіти як кропивник (птах)’; рос. *быть на верху блаженства* (піднес.); укр. *не чути землі під ногами*.

4.2.2. У всіх зіставлюваних мовах наявні ФО, що характеризують сміх як вияв позитивних емоцій суб’єкта. Ці одиниці будуються за ММ «сильний сміх – деструкція певної частини людського тіла», пор.: англ. *laugh your head off* букв. ‘сміятися так, що аж відпадає голова’; нім. *sich krümm- und schief lachen* букв. ‘сміятися вигинаючись та викривляючись’; рос. *надрывают кишки (от смеха)* (прост.); укр. *рвати кишки (від сміху, реготу)* (зниж.).

4.3. **ФСГ, що позначає негативний психо-емоційний стан** є найчисельнішою у всіх досліджуваних мовах, демонструючи більш акцентовану увагу людини на негативних емоціях (пор.: позитивні ФО складають у досліджуваних мовах 14,6% загального корпусу; негативні – 60%). У межах цієї групи виокремлюється 3 ФСПП із ФТ: 1) «Х (істота) перебуває в надзвичайно підвищеному стані Cond_{neg.} (гнів, злість, страх, тривога та ін.)» (англ. – 143, нім. – 156, рос. – 143, укр. – 207); 2) «Х (істота) починає перебувати в надзвичайно підвищеному стані Cond_{neg.} (гнів, печаль, роздратованість та ін.)» (англ. – 29, нім. – 19, рос. – 5, укр. – 5); 3) «Х (істота / неістота) певним чином каузує Y (істоту) перебувати в надзвичайно підвищеному стані Cond_{neg.} (страх, схвильованість, гнів та ін.)» (англ. – 51, нім. – 35, рос. – 35, укр. – 56).

4.3.1. Образна основа ФО, що позначають інтенсивний негативний психо-емоційний стан, може містити як абстрактні асоціації («лють ← жар, вогонь, пара», «страх ← холод»), так і конкретні, зумовлені реакціями людського організму на певні емоції («душевні страждання ← фізична дисфункція», «сильний плач ← деструкція людського організму», «страх ← дефекація»), пор.: англ. *blood freezes*, букв. ‘кров замерзає (від страху)’; нім. *Dampf ablassen* букв. ‘випускати пару’ (гніватися); рос. *сердце рвется на части*; укр. *душа болить*.

4.3.2. Універсальною виявилася і колористична метафора, тобто у ФО сигналізатором певної негативної емоції виступає колір. Так, страх асоціюється з білим кольором, задрість – із зеленим та жовтим, злість – з декількома: з червоним, жовтим, зеленим та чорним, пор.: англ. *be as white as a sheet* букв. ‘бути білим як простирadlo / саван (від страху)’; нім. *grün und gelb vor Ärger werden* букв. ‘ставати зеленим та жовтим від гніву’; рос. *позеленеть от ярости*; укр. *сумний як чорна хмара*.

4.3.3. Унікальною в німецькій мові виявилася асоціація гніву з перевищенням максимально допустимої швидкості, пор.: *auf achtzig / hundert / hundertachtzig sein* ‘шаленіти від люті’ букв. ‘бути на вісімдесяти / ста / ста вісімдесяти’. Специфічними лише для російської та української мов є ФО на зразок рос. *хоть пулю в лоб, хоть в гроб ложись*; укр. *хоч живим у могилу лізь, хоч з мосту та в воду* та ін., що виражають відчай, безсилля людини, яка не може знайти вихід зі складної ситуації.

4.4. Фразеологізми **ФСГ**, що позначає інтенсивність фізіологічного стану характеризують сильний голод / ситість, крайній ступінь сп'яніння, сильний холод, втому, виснаження, важку хворобу, тобто ті фізіологічні стани, які порушують нормальне функціонування організму або можуть спричинити смерть суб'єкта. Серед них виокремлюються 3 ФСПП з ФТ: 1) «Х (істота) дуже голодний / п'яний / втомлений / виснажений / хворий та ін.» (англ. – 48, нім. – 77, рос. – 82, укр. – 83); 2) «Х (істота) дуже міцно спить / ледь дрімає» (англ. – 5, нім. – 5, рос. – 4, укр. – 7); 3) «Х (істота / неістота) каузує у Y (істоти) виникнення критичного стану $Cond_{phys.}$ (втоми)» (англ. – 1, нім. – 4, рос. – 11, укр. – 8).

4.4.1. Найбільший відсоток цих фразеологізмів становлять ті, що характеризують стан сильного фізичного виснаження, хвороби (англ. – 50%, нім. – 43%, рос. – 55%, укр. – 42%), на другому місці в англійській, німецькій та російській мовах – фразеологізми на позначення стану сп'яніння (англ. – 33,3%, нім. – 23,3%, рос. – 28%), в українській – стану, що характеризує змочку або змерзлу людину (18%).

4.4.2. Метафоричні моделі, за якими утворюються ФО зі значенням інтенсивного фізіологічного стану, на відміну від фразеологізмів на позначення психо-емоційного стану, містять конкретні асоціації: «сильний біль / виснаження ← порушення фізіологічних функцій організму», «людина, яка міцно спить ← нерухомий предмет», пор.: англ. *sleep like a log* букв. 'спати як колода'; нім. *schlafen wie ein Toter* букв. 'спати як мрець'; рос. *голова раскалывается*; укр. *підламуються ноги* (від втоми, хвороби).

4.4.3. Інтенсивний фізіологічний стан людини часто порівнюється з тваринами, пор.: англ. *dog tired* букв. 'втомлений як собака'; нім. *matt sein wie eine Fliege* букв. 'бути знесиленим як муха'; рос. *замерз как собака*; укр. *як лин мулу наїстися* (дуже багато).

4.5. До **ФСГ** на позначення інтенсивного перебігу (вияву) природних явищ залучаються ФО, що характеризують силу, швидкість та стихійність перебігу природних явищ, зокрема зливи. Образна основа таких фразеологізмів виникає на основі асоціації сильного дощу з безперешкодним виливанням води з великої ємності, яка може бути чітко окресленою (відро), пор.: нім. *es gießt wie aus Kübeln / Eimern* букв. 'лє як із глека / відра'; рос. *лить как из ведра*; укр. *лити як з відра*, або неосяжною (небеса), пор.: англ. *the heavens opened* букв. 'відчинилися небеса' (про сильну зливу).

ВИСНОВКИ

Зіставний аналіз семантики фразеологізмів, що позначають інтенсивність дії та стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах дає змогу зробити певні висновки.

1. Категорія інтенсивності має виразний антропоцентричний характер, тому вона посідає важливе місце у фразеологічному фонді зіставлюваних мов (англ. – 728, нім. – 687, рос. – 634, укр. – 794). Кількісна перевага українських ФО, що позначають інтенсивність дії та стану, пояснюється, зокрема, високим рівнем варіативності складових компонентів фразеологізму.

2. Семантика фразеологічної інтенсивності характеризується наявністю двох полярних значень на шкалі інтенсивності – власне інтенсивності (або

посиленої / збільшеної інтенсивності) та деінтенсифікованої (послабленої) інтенсивності. Ці діаметрально протилежні полюси виникають на підставі їх співвідношення з точкою відліку (нормою). Найбільшу частку загального фразеологічного корпусу (98%), становлять фразеологізми, що позначають посиленій вияв інтенсивної дії та стану, що пояснюється універсальною особливістю чуттєвого сприйняття людини фіксувати у власній свідомості відхилення певного явища від норми, в першу чергу, в бік його збільшення.

3. У фразеологізмах зіставлюваних мов інтенсивність має імпліцитний і експліцитний вияв. Імпліцитна інтенсивність є конститутивною ознакою фразеологізмів зіставлюваних мов і закодована у семантичній структурі цих одиниць. Експліцитні засоби інтенсивності виявляються в зіставлюваних мовах у формальній (поверхневій) структурі ФО та виокремлюються у 44% загальної вибірки, охоплюючи різні мовні засоби (словотворчі, лексико-граматичні, синтаксичні, стилістичні). Найбільш продуктивними вони є в українській (52%) та російській (47%) мовах. Для англійської і німецької мов цей показник дещо нижчий – 37,6% та 38,6% відповідно.

4. На підставі виявлених у семантичній структурі фразеологізмів диференційних сем у зіставлюваних мовах встановлено 6 ФСГ, що позначають інтенсивність дії, і 4 ФСГ, що позначають інтенсивність стану з подальшим їх розподілом на семантичні підгрупи. Опис семантичних груп та підгруп фразеологізмів здійснювався за допомогою побудованих формул тлумачень, які репрезентують у загальному вигляді: а) типові фразеологічні ситуації; б) смислові зв'язки між їхніми учасниками та в) охоплюють певну кількість аналізованих одиниць.

5. В основу внутрішньої форми більшості ФО зіставлюваних мов покладено метафоричні образи і моделі частіше універсального характеру, рідше – унікального (специфічного). В усіх зіставлюваних мовах високий ступінь інтенсивного виконання певної дії або перебування людини у надмірно важкому стані осмислюється через її результат для суб'єкта, який завжди є негативним і часто пов'язаний із пошкодженням чогось, порушенням нормального функціонування, навіть у ситуаціях із бажаним для суб'єкта результатом (наприклад, у ситуаціях надмірної / надзвичайної радості, захоплення тощо).

6. Між семантикою ФО, що позначають певний ступінь інтенсивності дії або стану, і семантикою її конституентів наявні зв'язки ймовірнісного характеру, які можна сформулювати у вигляді імплікацій і таким чином спрогнозувати можливу семантику фразеологізму.

6.1. Якщо в структурі ФО наявне дієслово, що позначає деструктивний фізичний вплив на предмет, або інше дієслово, що опосередковано вказує на негативні наслідки своєї дії, а додатки, які сполучаються з цими дієсловами називають об'єкт впливу, інструмент або негативний результат дієслівної дії і є соматизмами, то вірогідніше, що такі фразеологізми виражають високий ступінь: а) напруження під час виконання певної роботи; б) мовлення і / або звучання; в) фізичної дії; г) руху / переміщення в просторі.

6.2. Якщо в структурі ФО наявні дієслова, що позначають деструктивний і / або фізичний вплив на об'єкт або зовнішній вияв емоційного стану суб'єкта, а їхні додатки називають частину людського тіла, то вірогідніше, що такі фразеологізми

виражають високий ступінь: а) вияву позитивних емоцій; б) каузації фізіологічного стану (за винятком німецької мови).

7. У текстах художньої літератури досліджувані ФО англійської і німецької мов виявляють низьку частотність використання (по 10% у кожній мові). В російській і українській мовах цей показник значно вищий (35,3% та 25,3% відповідно). Можливими причинами такої кількісної розбіжності є, з одного боку, розмовний характер більшості російських та українських фразеологізмів на позначення інтенсивної дії або стану, що фіксується і у фразеологічних словниках, а, з іншого боку, тяжінням слов'ян до більш емоційного та експресивного висловлення своїх думок, станів, дій, почуттів.

8. Перспективою подальших досліджень категорії інтенсивності дії та стану може бути вивчення особливостей актуалізації цього мовного явища на пареміологічному матеріалі різноструктурних мов. Значний науковий інтерес становить також суто типологічне дослідження категорії інтенсивності із залученням ширшого мовного матеріалу, спрямованого на пошук ізоморфних та аломорфних рис.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Ігнатенко Д.Є. Фразеологізми на позначення інтенсивності дії в англійській та українській мовах // *Studia Germanica et Romanica* : Іноземні мови. Зарубіжна література. Методика викладання : науковий журнал / голов. ред. В. Д. Каліущенко. Донецьк : ДонНУ, 2013. Т. 10, №2 (29). С. 57–68.

2. Ігнатенко Д.Є. Вираження негативної оцінки у фразеологічних одиницях з власними іменами в англійській та українській мовах // *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка* : науковий журнал / голов. ред. П. Ю. Саух. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2013. Вип. 4 (70). С. 314–317.

3. Ігнатенко Д.Є. Семантические особенности фразеологизмов, обозначающих интенсивность состояния в английском и украинском языках // *Культура народов Причерноморья* : научный журнал / глав. ред. Ю. А. Катунин. Симферополь : Таврический национальный университет им. В. И. Вернадского, 2013. №258. С. 179–183.

4. Ігнатенко Д.Є. Фразеологізми на позначення інтенсивного виконання трудової діяльності в германських та слов'янських мовах // *Наукові записки. Серія : Філологічні науки (мовознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 129. С. 321–327.

5. Ігнатенко Д.Є. Средства выражения интенсивности действия и состояния во фразеологизмах английского, немецкого, русского и украинского языков // *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. Одеса : МГУ, 2014. Т. 2. №8. С. 173–176.

6. Ігнатенко Д.Є. Образна основа фразеологізмів зі значенням інтенсивної фізіологічної дії та стану в германських та слов'янських мовах // *Нова філологія*. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. №63. С. 139–145.

7. Ігнатенко Д.Є. Категорія інтенсивності у фразеології // *Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах* : зб. наук. праць / М. Г. Сенів (голов. ред.). Вінниця : ДонНУ, 2015. Вип. 30. С. 5–17.

8. Ігнатенко Д.Є. Інтенсивність вияву позитивних емоцій у фразеологізмах англійської, німецької, російської та української мов // Типологія мовних значень у діахронічному та зіставному аспектах : зб. наук. праць / М. Г. Сенів (голов. ред.). Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. Вип. 33-34. С. 35–48.

Статті в наукових фахових виданнях України, які входять до міжнародних наукометричних баз даних

9. Ігнатенко Д.Є. Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності в германських і слов'янських мовах // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. Одеса : МГУ, 2016. Т. 2. Вип. 24. С. 86–90. ISSN 2409-1154

Статті, що не входять до наукових фахових видань України

10. Ігнатенко Д.Є. Метафоричні моделі фразеологізмів на позначення інтенсивності руху в англійській, німецькій, російській та українській мовах // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія : Філологічні науки (мовознавство). Дрогобич, 2014. С. 141–151.

Наукові праці апробаційного характеру

1. Ігнатенко Д.Є. Структурно-семантичні особливості фразеологізмів на позначення різної міри ознак в англійській, німецькій та російській мовах // Матеріали XI Міжвузівської конференції молодих учених «Сучасні проблеми та перспективи дослідження романських та германських мов і літератур» (29-30 січня 2013 року) / Ред. колегія В. Д. Каліущенко (відп. ред.), М. Г. Сенів, Т. О. Поденежна. Донецьк : ДонНУ, 2013. С. 56–59.

2. Ігнатенко Д.Є. Фразеологизмы со значением интенсивного эмоционального состояния в германских и славянских языках [Электронный ресурс] // Материалы международной научно-практической конференции «Филологические чтения» (27–29 ноября 2013 г.) / Оренбургский государственный университет. Электрон. журн. Оренбург, 2013. С. 51–60. 1 электрон. опт. диск (CD-R).

3. Ignatenko D. Phraseologische Einheiten der Intensivierung in germanischen und slawischen Sprachen // Diachronie. Linguistische Typologie. Kontrastive Linguistik : Empirische Untersuchungen zu germanischen, romanischen und slawischen Sprachen / Larysa Iagupova, Volodymyr Kaliušenko (Hrsg.). Donezk : Nationale Universität Donezk, 2013. S. 25–27.

4. Ігнатенко Д.Є. Метафорические модели фразеологизмов со значением интенсивности действия, состояния, процесса в германских и славянских языках (Metaphorical Models of the Phraseological Units which mean Intensity of Action, State, Process in Germanic and Slavic Languages) // Proceedings of the 1st International conference on European Conference on Languages, Literature and Linguistics. «East West» Association for Advanced Studies and Higher Education GmbH. Vienna, 2014. P. 376–382.

5. Ігнатенко Д.Є. Фразеологизмы со значением интенсивного речевого действия в германских и славянских языках // Матеріали Українсько-російської школи-конференції молодих учених «Сучасні дослідження мови та літератури» (26–29 березня 2014 року) / Ред. колегія В. Д. Каліущенко (відп. ред.), О. В. Клименко, Ш. Р. Басиров, О. В. Материнська, Л. М. Ягупова, О. С. Ананченко. Донецьк : ДонНУ, 2014. С. 109–111.

6. Игнатенко Д.Е. Метафорические модели фразеологизмов со значением интенсивности действия в германских и славянских языках // Семантика и прагматика языковых единиц : тезисы докл. Междунар. науч. конф., Минск, 11-12 мая 2015 г. / редкол. : А. М. Горлатов (отв. ред.) [и др.]. Минск : МГЛУ, 2015. С. 161–162.

7. Игнатенко Д.Є. Семантичні особливості фразеологізмів зі значенням інтенсивності інтелектуальної та перцептивної діяльності в англійській, німецькій, російській та українській мовах // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Структура і семантика різнорівневих одиниць у слов'янських, романських та германських мовах» (15 грудня 2016 р.) / Ред. колегія: М. Г. Сенів (відп. ред.), М. Я. Оленяк, О. В. Білецька, О. О. Залужна, Д. Є. Ігнатенко. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2016. С. 41–46.

8. Игнатенко Д.Є. Принципи семантичної організації фразеологізмів, що позначають інтенсивність негативного психо-емоційного стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах // Збірник наукових праць професорсько-викладацького складу ДонНУ імені Василя Стуса за 2015-2016 рр. Секція «Порівняльно-історичне мовознавство». Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. С. 7–8.

9. Игнатенко Д.Є. Семантична організація фразеологізмів, що характеризують інтенсивну мовленнєву діяльність в англійській, німецькій, російській та українській мовах // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання вивчення германських, романських і слов'янських мов і літератур та методики викладання іноземних мов» (18 грудня 2017 р.) / Ред. колегія: М. Г. Сенів (відп. ред.), М. Я. Оленяк, О. В. Білецька, О. О. Залужна, Д. Є. Ігнатенко. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. С. 41–48.

АНОТАЦІЯ

Игнатенко Д. Є. Фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності дії та стану в англійській, німецькій, російській та українській мовах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Донецький національний університет імені Василя Стуса. – Вінниця, 2018.

Дисертацію присвячено зіставному вивченню фразеологізмів, що позначають інтенсивність дії та стану в різноструктурних мовах: германських (англійська, німецька) та слов'янських (українська, російська).

Інтенсивність визначається у дослідженні як певний ступінь вияву властивостей дій та станів, кількісна зміна яких відбувається у межах певної якості з відхиленням від норми (точки відліку) у бік їх збільшення або зменшення. Встановлено, що більшість досліджуваних одиниць (98%) становлять фразеологізми, що позначають посиленій вияв інтенсивної дії і стану.

У роботі запропоновано двоетапний семантичний аналіз, завдяки якому було виявлено механізми системної та комплексної взаємодії різнорівневих мовних засобів, що беруть участь у формуванні інтенсивності дії та стану. Моделювання семантики аналізованих фразеологізмів було здійснене за допомогою формул тлумачення, що дало змогу виокремити 22 фразеосемантичні підгрупи у межах

6 фразеосемантичних груп ФО на позначення інтенсивності дії та 9 фразеосемантичних підгруп у межах 4 фразеосемантичних груп ФО на позначення інтенсивності стану. Описано метафоричні моделі, за якими утворюється фразеологічна інтенсивність, встановлено ступінь їхньої продуктивності в кожній зіставлюваній мові.

Ключові слова: фразеологізм, експліцитна фразеологічна інтенсивність, імпліцитна фразеологічна інтенсивність, внутрішня форма, образність, формула тлумачення, метафорична модель.

АННОТАЦІЯ

Игнатенко Д. Е. Фразеологические единицы, обозначающие интенсивность действия и состояния в английском, немецком, русском и украинском языках. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.17 – сравнительно-историческое и типологическое языкознание. – Донецкий национальный университет имени Василя Стуса. – Винница, 2018.

Диссертация посвящена сопоставительному изучению фразеологизмов, обозначающих интенсивность действия и состояния в разноструктурных языках: германских (английский, немецкий) и славянских (украинский, русский).

Интенсивность определяется в исследовании как определенная степень проявления свойств действий и состояний, количественное изменение которых происходит в пределах определенного качества с отклонением от нормы (точки отсчета) в сторону их увеличения либо уменьшения. Установлено, что большинство исследуемых единиц (98%) составляют фразеологизмы, обозначающие усиленное проявление интенсивного действия или состояния.

В работе предложен двухэтапный семантический анализ, который позволил выявить механизмы системного и комплексного взаимодействия разноуровневых языковых средств, которые принимают участие в формировании интенсивности действия или состояния. Моделирование семантики анализируемых фразеологизмов было выполнено с помощью формул толкования, что позволило выделить 22 фразеосемантические подгруппы в пределах 6 фразеосемантических групп, обозначающих интенсивность действия и 9 фразеосемантических подгрупп в пределах 4 фразеосемантических групп, обозначающих интенсивность состояния. Описаны метафорические модели, формирующие фразеологическую интенсивность, определена степень их продуктивности в каждом сопоставляемом языке.

Ключевые слова: фразеологизм, эксплицитная фразеологическая интенсивность, имплицитная фразеологическая интенсивность, внутренняя форма, образность, формула толкования, метафорическая модель.

SUMMARY

Ihnatenko D.Ye. Phraseological Units Indicating the Intensity of Action and State in English, German, Russian, and Ukrainian. – Manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology: Specialty 10.02.17 – Comparative, Historical and Typological Linguistics. – Vasyl' Stus Donetsk National University. – Vinnytsia, 2018.

The thesis is devoted to the comparative study of phraseological units indicating the action and state intensity in languages with different structures: Germanic (English, German) and Slavic (Ukrainian, Russian). The specificity of the category of intensity is manifested in its close interaction and dependence on such categories as quantity, quality, graduality, expressiveness, emotionality, imagery, assessment. In the paper, intensity is defined as a certain degree of the actions and states properties expression, the quantitative change of which occurs within a certain quality with a deviation from the norm (reference point) in the direction of their increase or decrease. It is established that the majority of the units under study (98%) are phraseological units which denote a reinforced manifestation of the intensive action and state.

To distinguish phraseological units which denote the action intensity the following general characteristics are involved: agency, activity, and dynamism; for phraseological units which denote the state intensity those are nonagency, passivity, and static. These differential features, which are used for the taxonomy of the predicate vocabulary, are transferred onto the phraseological material analysed in the paper, because the phraseological units are means of secondary nomination and in functional-grammatical terms they correlate with certain parts of the speech (nouns, adjectives, verbs) and perform certain syntactic functions.

Among the phraseological units with semantics of the action intensity 6 phrase-semantic groups indicating the intensity are distinguished: 1) intellectual activity; 2) physical actions; 3) activities (social, labor); 4) speech actions and sounds; 5) physiological actions; 6) motion. Phraseological units with the semantics of the state intensity are divided into 4 phrase-semantic groups indicating the intensity: 1) positive psycho-emotional state; 2) negative psycho-emotional state; 3) physiological state; 4) the course (manifestation) of natural phenomena.

The paper proposes two-stage semantic analysis: 1) the analysis of the dictionary definition of phraseological unit; 2) the analysis of the formal structure of the phraseological unit. At the first stage, in order to identify the seme of the action and state intensity in the phraseological unit, the methodology of analysing the dictionary definitions and the component analysis method are used, on the basis of which components-intensifiers are distinguished, i.e. word-markers that signal at the high (extreme) degree of an action or a state. At the second stage of the analysis, a set of formal explicit (word-building, lexical-grammatical, syntactic) means of expressing the action and state intensity is established. This consideration of phraseological units allows to reveal the mechanisms of systemic and complex interaction of multilevel linguistic means which take direct part in the formation of the action and state intensity. In phraseological units under analysis, intensity can be expressed explicitly (by different linguistic means

in the formal structure of the phraseological units) or implicitly (encoded in dictionary definitions of the phraseological units, their internal form, etc.).

The implicit way of expressing the intensity in the analysed phraseological units is represented by: a) adverbs with the intensifying meaning (“intensifiers”) (the most frequent in the comparable languages are: Eng. *very, extremely, greatly*; Ger. *sehr, heftig, äußerst*; Rus. *очень, сильно*; Ukr. *дуже, сильно*); b) components with hidden semantics of intensity (“intensitives”), distinguished through additional lexicographic definition of the component part in the interpretation of the phraseological unit; c) the internal form of the phraseological unit.

The explicit expression of the action and state intensity is represented in the structure of the phraseological units by the following linguistic means: a) word-building (prefixes, semi-prefixes); b) lexical-grammatical (adjectives in the attributive function, words-antonyms, reflexive verbs, verbs of destruction, prepositional-noun sets, pronouns, particles with the intensifying meaning); c) syntactic (comparative constructions, lexical repetition).

To represent the semantics of the phraseological units, which denote the action and state intensity, the method of their semantic structure modelling is used, aimed at identifying the meaningful connections between the participants in the phraseological situation. For this purpose, standard formulas of interpretation are created, which include the following semantic components (the participants of the phraseological situation): the subject of the action or state (X), the object of the action or state (Y), the state of the subject / object (Cond.), which in its nature can be psycho-emotional (negative (Cond_{neg}) or positive (Cond_{pos})), physiological (Cond_{phys}), the action of the subject / object (V), and the location (Loc.) of the subject / object. The formula of interpretation reflects a certain standard extralingual situation, which can correspond to numerous specific phraseological units in the language.

Key words: phraseological unit, explicit phraseological intensity, implicit phraseological intensity, internal form, imagery, interpretation formula, metaphorical model.